

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE EŞ YAZIMLI, EŞ SESLİ VEYA EŞ ADLI OLUP ÇOK ANLAMLILIĞI DA BÜNYESİNDE BARINDIRAN KELİMELER

WORDS WITH HOMOGRAPHY, HOMOPHONY OR HOMONYM BUT ALSO
CONTAINING POLYSEMY IN TURKISH TEXTS WITH RUNIC LETTERS

Rabia SARAL*

Özet

Köktürk Türkçesi üzerinde yapılacak anlam bilim çalışmaları, Türk dilinin eskiliğini ve gelişmişliğini saptamada önemli bir rol üstlenmektedir. Bir dilin söz varlığının sahip olduğu anlamsal derinlik, zaman faktörünün ve kullanım sıklığının etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki Köktürk Türkçesinin sınırlı sayıdaki söz varlığı incelendiği takdirde dilin güçlü ve derin yapısının zaman içinde işlenerek ve gelişerek yazıtlara ne şekilde aksettiğini görmek; Türk dil tarihinin 8. yüzyıldan çok daha öncelerine dayandığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada asırlar öncesinden günümüze ulaşan tüm Runic harfli Türkçe metinler art zamanlı inceleme yöntemi ile incelenerek eş yazımlı, eş sesli yahut eş adlı olup aynı zamanda çok anlamlılığı da bünyesinde barındıran beş kelime ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık ve çok anlamlılık kavramlarının tanımları yapılarak kelimelerin anlam bilimsel olarak değerlendirilmesinde hangi ölçütlerden faydalanabileceği üzerinde durulmuştur. Akabinde tespit edilen beş kelime, yer aldığı bağlamlar ve bu bağlamlar içinde taşıdığı anlamlar ile birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Türkçesi, anlam bilim, eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık, çok anlamlılık.

Abstract

Semantic studies on Kokturk Turkish play an important role in determining the antiquity and development of the Turkish language. The semantic depth of a language's vocabulary emerges with the effect of time factor and frequency of use. From this point of view, it can be said that if the limited number of vocabulary of Kokturk Turkish is examined, it is possible to see how the strong and deep structure of the language is reflected in the inscriptions by being processed and developed over time and it is possible to say that the history of the Turkish language dates back much earlier than the 8th century.

In this study, all the Runic-letter Turkish texts that have survived centuries ago were examined with the diachronic analysis method, and five words with homography, homophony or homonym but also containing polysemy were examined. In this context, firstly, the definitions of the concepts of homography, homophony, homonymy and

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, rabia.saral@istanbul.edu.tr, ORCID:0000-0002-9438-2868.

polysemy were made and it was focused on which criteria can be used in the semantic evaluation of words. Subsequently, the five identified words are given together with the contexts in which they take place and the meanings they have in these contexts.

Keywords: Köktürk Turkish, semantics, homography, homophony, homonymy, polysemy.

1. Eş Yazımlılık, Eş Seslilik, Eş Adlılık ve Çok Anlamlılık

Türk dilinin yazılı tarihinin başlangıcı olan Köktürk Türkçesi, sınırlı söz varlığına rağmen pek çok çalışma alanının inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada söz konusu dönemden günümüze ulaşan metinler, anlam bilim ışığında ele alınmıştır.

Eş yazımlılık, eş seslilik ve eş adlılık kavramları, her ne kadar aynı tanımlara sahip gibi görünseler de küçük farklar ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Esasen eş yazımlılık ve eş seslilik, eş adlılığın birer türüdür (Crystal, 2008: 231). Öyle ki eş adlılık (Alm. *homonymie*, Fr. *homonymie*, İng. *homonymy*), farklı anlamlara sahip iki veya daha fazla kelimenin hem yazım hem de telaffuz noktasında aynılığını ifade ederken; yazımı aynı ancak söylenişi farklı kelimeler eş yazımlı (Alm. *homographie*, Fr. *homographie*, İng. *homography*); söylenişi aynı ancak yazımı farklı kelimeler ise eş sesli (Alm. *homophonie*, Fr. *homophonie*, İng. *homophony*) olarak tanımlanmaktadır.

Eş yazımlılığı Berke Vardar, “Kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği.” (Vardar, 2002: 96); David Crystal, “Aynı yazılışlara sahip ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Günay Karaağaç, “İki veya daha fazla kelimenin aynı ses yapısına sahip olması.” (Karaağaç, 2017: 59); Kaken Ahanov, “Yazımı aynı olup, vurgu farklılığından değişik söyleyişe sahip sözler.” (Ahanov, 2008: 120) şeklinde açıklamaktadır.

Eş seslilik ise Vardar tarafından “Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği.” (Vardar, 2002: 95) olarak açıklanırken; Crystal, “Aynı telaffuza sahip ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Ahanov, “Söyleyişi aynı yazımı ayrı sözler.” (Ahanov, 2008: 120); Karaağaç, “İki veya daha fazla kelimenin aynı ses yapısına sahip olması.” (Karaağaç, 2017: 59) açıklamalarını yapmaktadır. Bu tanımların aksine, ses birlikteliğinin yanı sıra yazım birliğini de eş seslilik olarak ele alan Zeynep Korkmaz, sözlüğünde şu ifadelerle yer vermektedir: “Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu.” (Korkmaz, 1992: 58).

Eş yazımlılık ve eş sesliliği kapsayan eş adlılık, anlam bilim çalışmalarının çoğunda ele alınmaktadır. Eş adlılığı Vardar, “Gösterileni ayrı, göstereni eş olan kelimeler.” (Vardar, 2002: 93); Korkmaz, “Söyleniş

ve yazılışları birbirinin aynı olup anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler. (Korkmaz, 1992: 57, 58); Crystal, “Biçimsel olarak aynı ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Ahanov, “Söyleyişi aynı, anlamları farklı sözler.”(Ahanov, 2008: 110); Aksan, “Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi.” (Aksan, 2017: 92) olarak ifade etmektedir.

Araştırmacılar tarafından benzer şekilde tanımlanan söz konusu üç terim, pek çok dilde karşımıza çıkan anlam hadiselerindedir. Eş yazımlılığa Fransızca **fi**s (*fil+s*) “*iplikler*” ile **fi**ls “*oğul*” (Vardar, 2002: 96); eş sesliliğe Rusça **пруд** (*prud*) “*gölet*” ile **прут** (*prud*) “*çubuk*”(Ahanov, 2008: 120); eş adlılığa ise İngilizce **ear (I)** “*kulak*” ve **ear (II)** “*başak*” (Crystal, 2008: 231) kelimeleri örnek gösterilebilir. Yukarıda yer verilen tanımlara bağlı kalarak denilebilir ki bugün Türkçede eş adlı ve eş yazımlı kelimeler mevcut iken eş sesli kelimelere rastlanmamaktadır. Bu sebeple kimi araştırmacılar, Türkçede var olan eş adlı kelimeleri eş sesli olarak değerlendirmektedir. Nitekim “eş adlılık” ve “eş seslilik”, Güncel Türkçe Sözlük’te de farklı madde başları altında ele alınmasına rağmen her iki terim de “sesteşlik” tanımıyla açıklanmaktadır. Üç terim arasındaki fark, aşağıda yer alan tablo ile daha açık hale getirilmek istenmiştir:

Eş Adlılık	+	+
Eş Yazımlılık	+	-
Eş Seslilik	-	+

Çok anlamlılık (Alm. *polysemie*, Fr. *polysemie*, İng. *polysemy*) ise bir kelimenin temel anlamı ile ilişkili birden fazla anlamı karşılaması durumudur (Cruse, 2000: 109). Her dilde mevcut olan çok anlamlılık, birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır: Pierre Guiraud ve Frank R. Palmer, “Aynı kelimenin bir dizi farklı anlamı karşılaması” (Guiraud, 1999: 65); John Lyons, “Birden fazla birbiriyle bağlantılı anlama sahip olan sözlük birimleri” (Lyons, 1977: 550); Barbara Lewandowska, “Bir formun birden fazla (tarihsel olarak) ilişkili anlamı olduğunda ortaya çıkan olgu” (Lewandowska-Tomaszcyk, 2007: 139-169); Ingrid L. Falkum, “Birbiriyle ilişkili iki veya daha fazla anlama sahip tek bir sözcük formu” (Falkum, 2001: 177); Gries Th. Stefan ve Barbara Santa, “İlgili anlamların aynı sözcükle ilişkilendirildiği belirsizlik biçimi” (Gries ve Barbara: 472); Doğan Aksan, “Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi” (Aksan, 2007: 188); Berke Vardar, “Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu”(Vardar, 2002:

62); Zeynep Korkmaz, “Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması” (Korkmaz, 1992: 38) şeklinde açıklamaktadır.

Yer verilen tanımlarda ortak olan ifade, bir kelimenin birden fazla anlama sahip oluşudur. Ancak birden fazla anlama sahip olan her kelime çok anlamlı olarak değerlendirilemez. Değerlendirildiği takdirde bir kelimenin eş adlı mı eş yazımlı mı yahut çok anlamlı mı olduğunu ayırt etmek oldukça güçleşir. Bu sebeple kelimelerin çok anlamlı olup olmadığını tespit ederken en önemli ölçütlerden biri de kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir. Bir kelime, temel anlamından kopmadan yan anlamlar kazanmış ise çok anlamlı olarak tanımlanabilir. Nitekim yeni bir durumu veya olguyu, mevcut kelimelere yeni anlamlar kazandırarak ifade eden insanoğlu, bu anlamları gelişigüzel bir biçimde seçmemiş; kelimenin temel anlamından uzaklaşmadan yeni yan anlamlar kazandırmıştır. Bu sebeple bir kelimenin temel anlamından kopmadan oluşturduğu yeni anlamlar, birbiriyle ilişkilidir ve bu ilişki çok anlamlılığı meydana getirir. (Saral, 2021: 61.)

Lyons, bir kelimenin eş adlı mı (eş yazımlı mı) yahut çok anlamlı mı olduğunu tespit etmede iki ölçütten söz etmektedir. Bunlardan ilki kelimenin etimolojik yapısı; ikincisi ise, yukarıda bahsedildiği üzere, kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir (Lyons, 1981: 146, 147). Etimolojik ölçüte göre, kelimenin anlamlarının köklerine gidilerek bir ayırım yapmak mümkündür. Nitekim eş adlı kelimeler, farklı köklerden türerken; çok anlamlı kelimeler, çeşitli anlam hadiseleri (anlam değişmesi, anlam genişlemesi vb.) sonucunda oluşmuştur (Uçar, 2009: 75). Bu durumu örneklendirmesi açısından Falkum, İngilizce “*file*” kelimesini ele almaktadır. Kelimenin “klasör” anlamı, etimolojik olarak Fransızca “*fil*” kelimesinden; “törpü” anlamı ise eski İngilizce “*féol*” kelimesinden ileri gelmektedir. Farklı anlamlara sahip olan “*fil*” ve “*féol*” kelimelerinin bugün İngilizcede “*file*” kelimesi ile karşılaşması, tarihsel bir tesadüftür. (Falkum, 2011: 17).

Söz konusu ayırımın yapılabilmesi için dile getirilen ikinci ölçüt, kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir. Şayet bir kelime temel anlamına bağlı kalarak yan anlamlar kazanmışsa çok anlamlı; temel anlamından koparak, yeni, bağımsız anlamlar kazanmışsa eş adlı olarak değerlendirilmektedir.

2. Runik Harfli Türkçe Metinler Üzerinde Anlam Bilimsel Dikkatler

2.1. Aç-

Bir kelimenin eş adlı mı yoksa çok anlamlı mı olduğunu ayırt etmek

için iki ölçütün varlığından söz edilmişti: 1) Etimolojik bilgi 2) Kelimenin anlamlarının birbiri ile ilgili yahut ilgisiz olma durumu. Runik harfli Türkçe metinlerde altı bağlamda karşımıza çıkan “aç-” fiili, söz konusu ölçütler dikkate alındığında uzun ünlülü bir yapıya sahip olan “āç-” fiili ile iki ayrı kavramı karşılamaktadır.

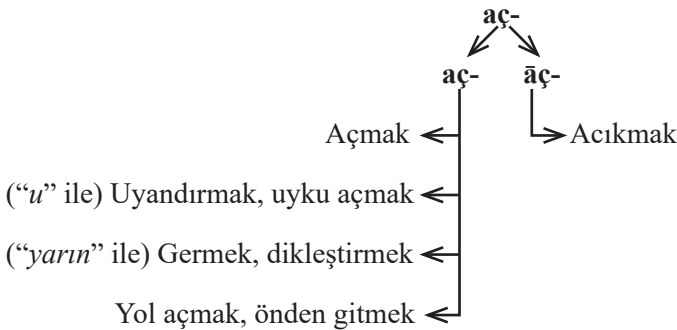
Clauson kelimeyi 1 aç- ve 2 a:ç- şeklinde iki madde başında ele alarak kelimenin uzun ünlülü yapısını ünlüden sonra iki nokta (:) işaretini kullanarak göstermektedir. Clauson’un kelimeye dair açıklamaları şu şekildedir (Clauson, 1972: 18, 19):

“1 aç- ‘açmak’ (geçişli bir yapı), esas olarak fizikî bir anlamda, bazı genişlemelerle, fizikî olarak, örneğin “(bir düğümü) çözmek, (havanın) açması” ve mecâzî olarak, örneğin “ortaya çıkarmak, açıklamak”. Bütün dönemlerde yaygındır. 2 a:ç- ‘aç olmak, acıkmak’.”

Drevnetyurkskiy Slovar’da fiil, “ač- I” ve “ač- / āč- II” madde başları altında ele alınmaktadır. Uzun ünlülü yapısıyla (ač- / āč- II) “acıkmak, açlıktan ölmek” anlamlarında kullanıldığı ifade edilirken; “açmak” temel anlamına sahip olan ač- I fiilinin sekiz farklı anlamından söz edilmektedir: 1. Açmak 2. Saçılmak, gidermek 3. Çözmek, ayırmak 4. Yol açmak 5. Fethetmek 6. (Bir durum) Çözmek, karar vermek 7. Haklı çıkarmak, aklamak 8. Emanet etmek, inanmak, güvenmek (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 3, 4).

Runik harfli Türkçe metinlerde temel anlamından kopmadan yeni yan anlamları bünyesine katan aç- fiili, uzun ünlülü bir yapıya sahip olan āç- ile yazım bakımından aynı olduğu halde telaffuz noktasında ayrılmaktadır. Bu sebeple söz konusu iki fiil, eş yazımlı olmakla birlikte aç- fiili kendi içinde çok anlamlı bir yapıya sahiptir.

Kelimenin anlam yapısı şu şekilde gösterilebilir:

I) Aç-

a. (u aç-) Uyandırmak

[usı]n süñügün açdımız. (TY I. TAŞ K-4)

(*Uyku(lar)*ını mızrak(larımız) ile **açtık**. / *Mızrak(larımız)* ile **uyandırdık**.)

b. (yarın aç-) Germek, dikleştirmek

Talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalñusun yoriyur tēr. (IB- 40)

(*Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor; der.*)

c. Yol açmak; önden gitmek

öñreki er yogur(u) aç a idip ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2)

(*Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.*)

II) Āç-

a. Acıkmak, aç olmak

türk bodun tok arkuk sen āçsar tosık ömez sen bir todsar āçsık ömez sen. (BK-K 6)

(*Türk milleti, tok (ve) inatçısın; acıkınca tokluk düşünmezsin. Bir defa doysan (bir daha) açlığı düşünmezsin.*)

2.2. At

Hem eş yazımlılığı hem de çok anlamlılığı bünyesinde barındıran bir diğer kelime, “at” ismidir. İlk Türkçe metinlerde “at, binek hayvanı” ve “ad; unvan; millî kimlik; ün, şöhret” anlamlarında kullanılan kelime, birbirinden çok farklı iki kavram alanını yansıtmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te kelime “**at**: at, kısrak” ve “**āt** ~ **at**: isim; unvan” olmak üzere iki ayrı madde başında karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 561, 562). *EDPT*'de benzer şekilde “a:t” ve “at” olarak ele alınan kelimenin anlamlandırılması hususunda Clauson'un tespitleri dikkat çekicidir (Clauson, 1972: 32, 33):

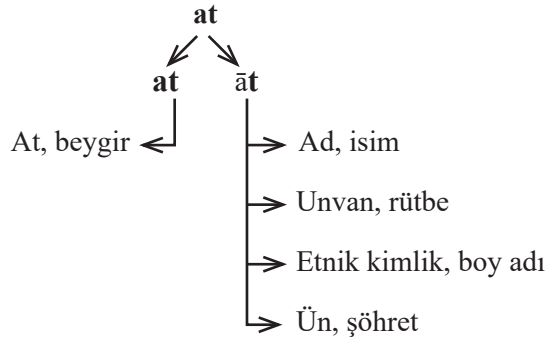
“**1 a:t** ‘isim’; esas olarak belki şahıs isminden ziyâde boy adı; genişlemeyle “unvan (lakap)” ve “ün, itibar”. **2 at** ‘at’; neredeyse her zaman “ata binme” ima edilir.”

DTS'de de **at** / **āt I** ve **at II** olarak kayıt düşülen kelimenin uzun ünlülü yapısı için üç anlama yer verilmektedir: 1. İsim 2. Unvan, rütbe 3. Adlandırma (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 64, 65).

Kelimenin eş yazımlı olarak değerlendirilmesinde, anlamlar arasındaki

İlgisizlik etkili olmakla birlikte, “ad; unvan; millî kimlik; ün, şöhret” anlamlarında kelimenin uzun ünlülü bir yapıya sahip olması, “at” ve “āt” şeklinde iki ayrı kelimenin varlığını ortaya koymakta ve dolayısıyla kelimenin eş yazımlı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Eş yazımlılığın yanı sıra, temel olarak “ad, isim” anlamlarında kullanılan uzun ünlülü “āt” kelimesi, Runik harfli Türkçe metinlerde temel anlamından kopmadan, birbiriyle ilişki dört anlamı daha karşılaması sebebiyle çok anlamlı kelimeler arasında yer almaktadır.

1) Āt

a. Ad, isim

atım eren uluga erdemlig batur men. (YEN ALTIN KÖL II- 4)

(*Adım Eren Uluga Erdemlig Batur'dur.*)

atım el tугan totok ben. (YEN UYUK TARLAK-2)

(*Adım El Togan Totok'tur.*)

b. Unvan, rütbe

türk begler türk atın it(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmüş. (BK D-7)

(*Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları olarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.*)

Teñride bolmış el etmiş bilge kagan el bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin... anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)

(*Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını olarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başında, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.*)

c. (bodun ile) Millî kimlik, millet adı, boy adı

türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ- 3)

(*Türk milletinin adı yok olmuştu.*)

bunça bodunug atın yolın yagma alum çisi eki... (TARYAT K- 5)

(*Bunca boyları, (bu boyların) ad(lar)ını (ve) unvan(lar)ını Yagma boyunun tahsildarı...*)

d. (*at kü ile*) Nam, ün, şöhret

türk bodunug atı küsi yok bolmazun tēyin kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri èl bērigme teñri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tēyin özümün ol teñri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26) (*Türk milletinin **adı sanı** yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.*) (b)èriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36) (*Güneyde Çin’de (olanların) **adı sanı** yok oldu.*)

II) At

a. At, beygir

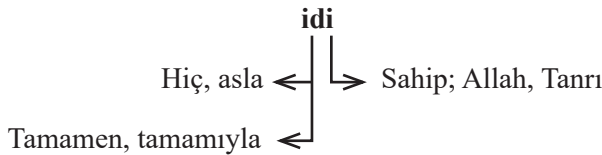
Er süke barmış. Yolta atı armış. (IB-35)
(*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda **atı** yorulmuş.*)
atıg ıka bayur ertimiz. (TY I. TAŞ K- 3)
(***(At(lar))ı** ağaç(lar)a bağılyorduk.*)

2.3. İdi

Runik harfli Türkçe metinlerde “hiç, asla; tamamen, tamamıyla” anlamlarının yanı sıra “efendi, sahip” anlamlarında da kullanılan “*idi*” kelimesi, hem yazılış hem de söyleniş bakımından aynılık gösterdiği için eş adlı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kelime, “hiç, asla; tamamen, tamamıyla” anlamlarında kullanılarak çok anlamlılığı da bünyesinde barındırmaktadır.

Kelime, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te “*Allahu Taâlâ; sahip, efendi*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 661) anlamları ile kayıtlı olmakla birlikte Clauson’un açıklamaları şu şekildedir (Clauson, 1972: 41, 42):

“**1 idi** Uygun olarak “usta, sahip”; fakat İslamî metinlerde sıklıkla “Allah (Tanrı)”. Kelimenin fonetik tarihi son derece karışıktır. **2 idi** Çoğunlukla zarf, başlangıçta yalnızca “hiç” ve benzer anlamlara gelen olumsuz fiilleri ve ifadeleri nitelemek için; daha sonra daha genel olarak “çok, aşırı derecede” anlamına gelen herhangi bir sıfatı nitelemek için kullanılır.”

D) İdi

a. Sahip

êçümüz apamız tutmuş yêr sub idisiz bolmazun têtin az bodunug êtip yar[atıp...] (KT D- 19; BK D- 16)

(Atalarımızın elde ettiği topraklar **sahipsiz** kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek...)

kögmen yêr sub idisiz kalmazun têtin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20; BK D-17)

(Kögmen yurdu **sahipsiz** kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)

II) İdi

a. Hiç, asla

ötüken yışda yêg idi yok ermiş. (KT G-4; BK K-3)

(Ötüken Dağları'ndan daha iyisi **hiç** (bir yerde) yok imiş.)

türk sir bodun yêrinte idi yorımazun. (TY I. TAŞ G-4, 5)

(Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduđu topraklardan) **hiç** (bir yere) ilerlemesin!)

tênsi oğlu aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G-3)

(Tînsi Ođlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan **hiç** yokmuş.)

b. Tamamen, tamamıyla

türk sir bodun yêrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım têt men. (TY I. TAŞ G- 4, 5)

(Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] **tümüyle** yok edelim, (diye) düşünüyorum.)

üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım têtmiş. (TY I. TAŞ D- 4)

(Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) **tamamen** yok edelim, demiş(ler).)

2.4. Öz

Uzun ünlülü bir yapıya sahip olan öz kelimesi, birbiri ile anlamsal bağı olmayan kavramları karşılaması sebebiyle ayrı madde başları altında ele alınmaktadır. Söz konusu anlamların tek bir gösterge ile gösterilmesi; ayrıca bu göstergenin telaffuz ve yazım bakımından biricik olması, kelimenin eş adlı olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kelimenin temel anlamları, kendileri ile ilişkili yan anlamları da bünyesine katarak kelimeyi çok anlamlı duruma getirmişlerdir.

DLT'de kelime, “öz: kendi; bir şeyin içi, iç kısmı; ruh, can; kalp; kalp ve karın bölgesindeki organlar; ağacın özü, yağı; vadi, dere.” olarak kaydedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 794). *DTS*'de ise her anlam

bir madde başında gösterilmek üzere şu şekilde sıralanmıştır (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 394, 395):

öz *I* : Öz; kendim; benim

öz *II* : Hayat

öz *III* : Çekirdek

öz *IV* : Yağ

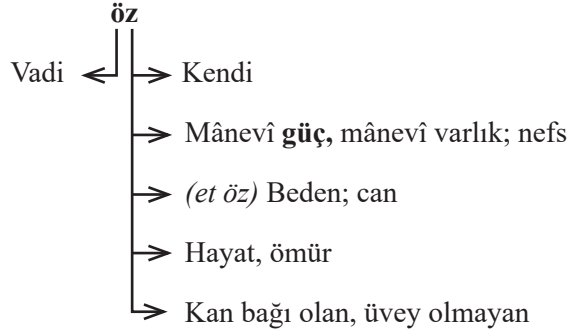
öz *V* : Vadi, dağlar arasındaki geçit

öz *VI* : Sağır

öz *VII*: Zaman

Bu kayıtların yanı sıra Clauson'un kelimeye dair dikkatleri şu şekildedir (Clauson, 1972: 278):

“**1 ö:z** Temelde insanın gözle görülmez parçası, gözler görünür vücuduna zıt olarak ‘ruh’, dolayısıyla eski birleşik kelime *etöz* ‘canlı, vücut’, asıl anlamı ‘et ve ruh’; bundan genellikle “kendi”ye (genellikle iyelik ekleriyle) yakın bir anlamı ifade etmeye başlamış, fakat bazen ‘bir organizmanın iç kısmı, öz, ilik’ vb. anlamında. Bazı pasajlarda tam anlamı yakalamak her zaman kolay değil, fakat ‘kendi’ en yaygın anlamı ve sık sık bu anlamda *kentü* ile birleştirilir, genellikle *kentü*: öz olarak, daha seyrek olarak öz: *kentü*. **2 ö:z** “Vadi” ve benzeri.”

I) Öz

a. Kendi

ëçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D- 17)
(*Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının başında şad idim.*)

ëlteber özi kelti. (KİÇ D- 21)

(İlteber'in *kendisi* geldi.)

b. Mânevî güç, mânevî varlık; nefis

Altun başlıg yılam men. Altun kurugsakımın kılıcım kesipen özümün yul inintin, başımın yul ebintin tēr. (IB-8)

(*Altın başlı yılanım. Altın midemi kılıç ile keserek **nefsimi** ininden; başımı evinden kopar, der.*)

c. (et öz) Beden; can

mugruş et özüm kazgantım a. (YEN BAYAN KOL-3)

(*Mugur 'u **canımla** kazandım!*)

d. Hayat, ömür

Özüñ uzun bolzun tēmiş. (IB-47)

(*Ömrün uzun olsun, demiş.*)

e. Kan bağı olan, üvey olmayan

kara bodun <...>m öz oglum bökmedim. (YEN UYBAT III- 6)

(*Avam halk(ıma) <...> öz evlat(lar)ım(a) doymadım.*)

II) Öz:

a. Vadi

kuyda kunçuyımgaka özde oğlımka adırıldım (YEN BARIK III-4)

(*Obadaki eşimden, **vadideki** çocuklarımdan ayrıldım.*)

özde oğlımka bökmedim (YEN EERBEK I-2)

(***Vadideki** çocuklarıma doymadım.*)

2.5. Taş

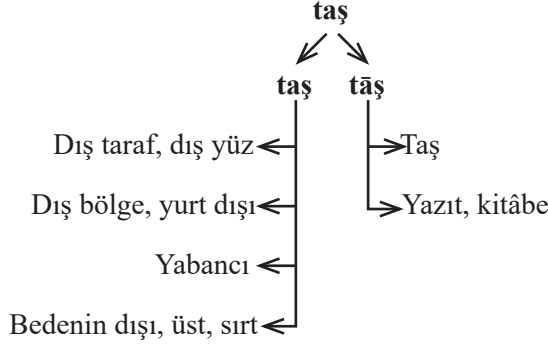
Yazıtlarda dikkat çeken kelimelerden bir diğeri de “taş”tır. Nitekim kelime, kullanım sıklığının ve çeşitli anlam olaylarının etkisiyle hem eş yazımlılığı hem de çok anlamlılığı bünyesinde barındırmaktadır. **Taş (I)**, “dış” temel anlamı ile ilişkili dört anlam ihtiva ederek çok anlamlı kelimeler arasında değerlendirilmekte; mecazlaştırma ve ad aktarmasının etkisiyle “dış bölge, yırt dışı; yabancı; beden dışı, üst, sırt” anlamlarını taşımaktadır. Bunların yanı sıra, uzun ünlülü bir yapıya sahip olan ve bugün dilimizde **taş (II)** olarak varlığını sürdüren kelime, yazıtlarda “kitâbe, yazılı taş” anlamlarını da karşılamaktadır. Ad aktarması yoluyla kazanılan bu anlamlar, genel olarak “bitig, beñü” kelimeleri ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.

DLT'de “**taş**; dışarı, dış (elbise vb.) / *tāş*; taş, kaya” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 860) anlamları ile kayıtlı olan kelime, *DTS*'de ise “**taş I**; taş / **taş II**; 1. Dış görünüş, görünüm; dış mekân, dış taraf 2. dış, harici; üst (giysi ile ilgili) 3. ... hariç, ... dışında; ... hakkında” anlamları ile yer almaktadır. (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 539, 540).

Clauson da kelimenin eş yazımlı olduğuna ve “taş; yazıt, kitâbe”

anlamlarında uzun ünlü olarak kullanıldığına dikkat çekerek, iki ayrı madde başında ele almaktadır (Clauson, 1972: 556, 557):

“1 taş (?d-): Normalde sıfat veya zarf olarak kullanılan kelimenin anlamı “dış”tır, ancak isim olarak kullanıldığında da ‘dış veya (bir şeyin) dışı; dıştaki, avlu, yabancı ülke’ vb.; ‘iç’in tam zıddı anlamlarına gelmektedir. **2 ta:ş (?d-):** İngilizcede kelime tüm alışılmış anlamlarında “taş”tır.”

I) Taş

a. Dış, dış taraf

için taşın adınçığ bediz u[rturtu]m. (BK K- 14)
(İçini **dışını** bambaşka (bir şekilde) süslettim.)

b. Dışarı, dış bölge, ülke dışı

ıda taşda kalmış kübranıp yéti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
(Ormanda, **dışarı(lar)da** kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)

c. Yabancı; kendi milletinden olmayan

taş yağıg yağıladı. (YEN KÖJEELİG HOVU-4)
(**Yabancı** düşmanlarla savaştım.)

d. Sırt, üst

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D- 26)
(*Karın(ları) aç, **sırtları** çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.*)

II) Tāş

a. Taş

kañım kagan [ü]ç[ün] ağır taşığ yogun ıg türk begler bodun ét[ip]
yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)

(*Babam kağan için ağır **taşları**, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.*)

biñ yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım.

(ŞU D- 9, 10)

(Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı orada düz bir taşın üzerine kazıttım.)

b. Yazıt, kitâbe, ebedî taş

beğü taş] tokıtdım, bititdim (BK K-15)

(Ebedî taş (yazıt) vurdurdum (yaptırtım), yazdırdım.)

taş tokıtdım köñülteki sabımın urturtum. (KT G-12)

(Yazıt yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)

Sonuç

Moğolistan, Yenisey, Altay ve Kırgızistan bölgelerinde bulunan iki yüzü aşkın Runik harfli metin, art zamanlı inceleme yöntemi ile ele alınarak eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık ve çok anlamlılık bağlamında incelenmiştir. Köktürk Türkçesinin sınırlı söz varlığı içinde yapılan bu çalışmada, eş yazımlı yahut eş adlı olup aynı zamanda çok anlamlılığı da bünyesinde barındıran beş kelime ele alınmıştır. Söz konusu kelimelerin üçü eş yazımlı (*aç-, at, taş*), ikisi eş adlı (*idi, öz*) olmakla birlikte eş sesli kelimelere rastlanılmamıştır. İncelenen beş kelime, temel anlamlarının içinde çok anlamlılık özelliği de göstermektedir. Nitekim bu çalışmada kelimeler ilk olarak eş yazımlılık/eş seslilik/eş adlılık; ikinci olarak çok anlamlılık süzgecinden geçirilerek bir araya getirilmiştir. Bu süzgeçlerden herhangi birinin kaldırılması durumunda çalışmanın hacmindeki artış dikkat çekici olacaktır.

“*aç-, at, idi, öz, taş*” kelimelerinde görülen anlam katmanları, dilin eskiliğinin ve gelişmişliğinin bir neticesidir. Şüphe yok ki yazıtlar dönemi Türkçesi üzerine yapılacak çeşitli anlam bilim çalışmaları, bu söylemin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar

a.g.e.	Adı geçen eser
BK D	Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü
BK G	Bilge Kağan yazıtının güney yüzü
BK K	Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzü
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar
ed.	Editör
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
hz.	Hazırlayan
IB	İrk Bitig
KİÇ D	Küli Çor yazıtının doğu yüzü
KT D	Kül Tigin yazıtının doğu yüzü
KT G	Kül Tigin yazıtının güney yazı
s.	Sayfa
TARYAT B	Taryat yazıtının batı yüzü
TARYAT K	Taryat yazıtının kuzey yüzü
TDK	Türk Dil Kurumu
TY I. B	Tunyukuk yazıtının birinci taşının batı yüzü
TY I. D	Tunyukuk yazıtının birinci taşının doğu yüzü
TY I. G	Tunyukuk yazıtının birinci taşının güney yüzü
TY I. K	Tunyukuk yazıtının birinci taşının kuzey yüzü
TY II. G	Tunyukuk yazıtının ikinci taşının güney yüzü
vb.	Ve benzeri
yay. hz.	Yayına hazırlayan
YEN	Yenisey yazıtları

Kaynakça

- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları*. Murat Ceritoğlu (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. 2. Baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Emine Yılmaz (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. UK: Blackwell Publishers.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. 41. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Falkum, I.L. (2001). The Pragmatics And The Flexibility Of Word Meaning. K. Bibok, T. E. Németh (Ed.), *What Is Polysemy? - A Survey Of Current Research And Results*. (s. 175-224). Oxford: Elsevier.
- Falkum, I.L. (2011). *The Semantics And Pragmatics Of Polysemy: A Relevance---Theoretic Account*, (Doktora Tezi). University College London, London.
- Gries, S. Th. ve Barbara, S. *Cognitive Linguistics. Polysemy*. USA.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. Berke Vardar (çev.). İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, G. (1996). Eş Yazımlık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VIII, 31-55.

- Karaağaç, G. (2017). *Dil Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (2016). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Mustafa S. Kaçalın (çev.), Mehmet Ölmez (yay. hz.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Kâşgarlı Mahmud. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu (hz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, F. (2020). Tonyukuk Yazıtında Çok Anlamlılık Üzerine Bazı Dikkatler, *Tonyukuk Kitabı*. Kürşat Yıldırım (yay. hz.). İstanbul. 97-106.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları-Metinler ve İncelemeler*. Rysbek Alimov (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R., Yıldırım F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Lewandowska-Tomaszczyk, B. (2007). The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. D. Geeraerts, H. Cuyckens (Ed.), *Polysemy, Prototypes and Radial Categories*. (s. 139-169). Oxford: Oxford University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics- Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu*. Ankara: Belen Yayınları.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*. Erzurum: Zafer Medya Ofset Matbaacılık.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Birleştirilmiş 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi-Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük*. 1. Baskı. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Saral, R. (2021). *Runik Harfli Türkçe Metinlerde Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, İstanbul.

- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Uçar, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dil Bilim Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.